

לזה דחית בקנה לנו מה אתה משיב

הרב אורי ליפשיץ

א.

בית המדרש מוצג במקורות רבים כמקום מוגן ומובחן מהסביבה שמחוץ לו. אנו מכירים את שומרי פתח בית המדרש מסיפורו של הלל הזקן,¹ וכן את עמדתו הסלקטיבית במוצהר של רבן גמליאל.² בתיאור הקשה של מחלוקת הלל ושמאי³ גם נוכחת הבחנה אלימה בין הפנים ובין החוץ – “נעצו חרב בבית המדרש ואמרו הנכנס יכנס והיוצא אל יצא”. תפילתו של רבי נחוניא בן הקנה בכניסתו לבית המדרש וביציאתו ממנו מהווה גם היא שיקוף למשמעות שיוחסה על ידו למעברים הללו, מבחוץ פנימה ומבפנים החוצה, מעברים המהדהדים את כניסת ויציאת היום – זמני התפילות המופיעים במשנה הקודמת למשנת רבי נחוניא.⁴ ההבדל הוא אם כן כהבדל שבין אור וחושך, יום ולילה.

¹ יומא לה עמוד ב: אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון...

התייחסות רחבה יותר לסיפור תובא לקראת סיום הדברים.

² ברכות כח עמוד א: תנא; אותו היום (שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו) סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו ככרו – לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. אמר רבי יוחנן: פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן, חד אמר: אתוספו ארבע מאה ספסלי; וחד אמר: שבע מאה ספסלי.

³ שבת יז עמוד א.

⁴ ברכות פרק ד, משנה א: תפלת השחר, עד חצות רבי יהודה אומר, עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר, עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע ושל מוספין כל היום.

בית המדרש נתפס כ'פנים', כמוקד האינטנסיבי והאינקובטור שבו מתרחשים הדברים. 'בית היוצר לנשמת האומה', כלשונו של ביאליק. הגעתם של אנשים מה'חוץ' מהווה ממילא איום על הסדר של בית המדרש, ועל יכולתו לשמר את ההומוגניות ומעטה האזטריות בו הוא נתון. היא עלולה לחתור תחת ההבחנה עצמה שבין ה'חוץ' ל'פנים'. חשש זה מתפקד באופן דומה לחשש מפני יציאה של אלמנטים מתוך ה'פנים' החוצה, בוודאי באופן לא מבוקר ומעודן.

ההתייחסות הזו אל בית המדרש כאל מקום שגדור בתוך עצמו, ושמוטרד מאוד מחדירת עצמים זרים פנימה או מיציאת חלקיו הפנימיים לחוץ, דומה למצבו של הגוף האנושי – הכלוא בתוך גבולותיו, וחרד עד מאוד מפני השפעות חיצוניות או אובדן הפנימיות.⁵

הדאגה לשלמות, לאחדות ולטוהר של בית המדרש נוכחת גם היא בגבולותיו: בהנחיה לא להורות לתלמיד שאינו הגון;⁶ בהבחנה המפתיעה שבין מקומם הביתי של תלמידי החכמים בבית המדרש, לבין מקומם של האחרים, החיצוניים, האורחים לרגע, כפי שהיא משתקפת בסיפור מהירושלמי במגילה:

תני בתי כניסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש
לא אוכלין ולא שותין בהן ולא מטיילין בהן ולא ישינין בהן
ולא נכנסין בהן לא בחמה בימות החמה ולא בגשמים בימות
הגשמים אבל שונין ודורשין בהן. ר' יהושע בן לוי אמר בתי
כניסיות ובתי מדרשות לחכמים ולתלמידיהם...

ר' ברכיה אזל לכנישתא דבית שאן
חמא חד בר נש משזיג ידוי ורגלוי מן גורנה.
א"ל אסיר לך.

משנה ב: רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו, מה מקום לתפלה זו? אמר להם, בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי.

⁵ היהודים היו קבוצת מיעוט נרדפת לאורך כל ההיסטוריה שלהם. על פי אמונתם, כל מה שנפלט מהגוף – דם, מוגלה, צואה, זרע וכדומה – מטמא. דאגתם לשלמות, לאחדות ולטוהר של הגוף הפיסי משקפת היטב את הגבולות המאוימים של הגוף האזרחי (מרי דגלס, טוהר וסכנה, עמ' 198).

⁶ מכות, י.

למחר חמתי ההוא גוברא משזיג ידיו וריגלוי מן גורנה.

א"ל רבי, לך שרי ולי אסיר?

א"ל אין.

א"ל למה?

אמר ליה כן אמר רבי יהושע בן לוי בתי כניסיות ובתי מדרשות לחכמים ולתלמידיהם.⁷

בתי מדרשות לחכמים ולתלמידיהם. הביתיות המופגנת על ידי רבי ברכיה, הרוחץ את רגליו בתוך בית המדרש כבתוך שלו – ובאותה קלות גם אוסר על הברנש האקראי לעשות כן – היא המאפשרת את היצירתיות בתורה. זוהי יצירתיות הנשענת על ה'היות אצל עצמו', על השהות במרחב המוגן והביתי, החווה את התורה 'מבפנים' ומכיר את סודותיה.

לבתר דאיהו רגיל לגבה אתגליאת לגביה אנפין באנפין ומלילת בהדיה כל רזין סתימין דילה וכל ארחין סתימין דהוו בלבאה טמירין מיומין קדמאין, כדין איהו בר נש שלים בעל תורה ודאי מארי דביתא דהא כל רזין דילה גליאת ליה ולא רחיקת ולא כסיאת מיניה כלום.⁸

ב.

על אף שהרוח הזו מנשבת במקורות חז"לים רבים, הרי שישנה גם אפשרות אחרת. נפתח בפרשנות אפשרית לחלומו של רבי נחמן מברסלב, המופיע בקובץ 'הסיפורים החדשים' בחיי מוהר"ן (אות פח), וממנה נשוב אל חז"ל ואל סיפורים המשקפים תובנה מפתיעה על יחסי פנים וחוץ.

⁷ מגילה, פרק ג הלכה ג. תרגום: ר' ברכיה הלך לבית הכנסת בבית שאן, ראה אדם אחד רוחץ ידיו ורגליו מבור המים של ביה"כ, אמר לו – אסור לך. למחר ראהו אותו האיש כשהוא רוחץ ידיו ורגליו מאותו הבור. אמר לו – רבי, לך מותר ולי אסור? אמר לו כן. אמר לו למה? אמר לו כך אמר רבי יהושע בן לוי בתי כניסיות ובתי מדרשות לחכמים ולתלמידיהם.

⁸ זוהר, משפטים, צ"ט.

בַּחַל וְאַרְא בַּחֲלוּם וְהִיתָה חֲתָנָה וְהָיוּ שָׁם כָּלוֹת הַרְבֵּה וְכָלָה
אֶחָת הִיתָה בִּינֵיהֶם חֲשׂוּבָה מְכֻלָּם וְהִיתָה נִרְאָה בְּעֵינֵי הָעוֹלָם
חֲשׂוּבָה מֵהֶם וְהָיוּ שָׁם קַפְּלִיעַס [מְקַהְלוֹת] הֵינּוּ כְּלֵי שִׁיר שֶׁהָיוּ
מִנְגִּינִים. וְרֵאִיתִי שֶׁנִּפְתַּח פֶּתַח וְנִכְנְסוּ אֶל הַיְשִׁיבָה וְהָיוּ
מִתְאַסְּפִים הֶמוֹן רַב אֶל הַיְשִׁיבָה. וְכִשְׂרֵאִיתִי שֶׁהֵם מִתְרַבֵּים
וְהוֹלְכִים הֵייתִי מִחֲשֵׁב אִיךְ אוֹכֵל לִכְנֹס בֵּין הֶמוֹן רַב כֵּזֶה.
וְחִטְפָּתִי עֲצָמִי לְשֵׁם וְהֵייתִי עוֹמֵד עַל גִּבִּם וְהָיָה שָׁם רֹאשׁ
יְשִׁיבָה שֶׁהָיָה לוֹמֵד עִמָּהֶם וְהָיָה שָׁם כְּבוֹד הַתּוֹרָה גְּדוֹל מְאֹד
מְאֹד וְהַפְּלוֹת הָיוּ מְרֻקָּדִים. וְעַקֵּר הָיָה הַכֹּלָה הַחֲשׂוּבָה הַנִּ"ל
שֶׁהָיָה הִיתָה מְרֻקָּדֵת שָׁם. וְכֵל מָה שֶׁהִיתָה הַקַּפְּלִיעַס מִנְגִּינֵת
אֵיזָה נִגּוֹן הִיתָה הִיא מְזַמְּרֵת הַנִּגּוֹן בְּעֲצָמָה אַחֵר כֵּךְ. וְהָיָה שָׁם
כְּבוֹד הַתּוֹרָה גְּדוֹל מְאֹד וְנִפְלְאוֹתֵי הַרְבֵּה מְאֹד עַל גְּדֹל כְּבוֹד
הַתּוֹרָה שֶׁהָיָה שָׁם. וְדַבְּרֵתִי עִם אֲנָשִׁים שֶׁהֵייתִי מְכִיר עִמָּהֶם
הִרְאִיתֵם כְּבוֹד הַתּוֹרָה כֵּזֶה. וְכִפִּי הַנִּרְאָה הָיוּ עוֹסְקִים בְּלִמּוּד
הַפְּשוּט בְּנִגְלָה כִּי הַנִּרְאָה שֶׁהָיוּ שָׁם רַבָּנִים וְגַם הַסְּפָרִים הָיוּ
מְרֵאִים עַל זֶה שֶׁהָיוּ סְפָרִים גְּדוֹלִים מְאֹד כְּדֶרֶךְ הַלִּמּוּד הַנִּ"ל.

החלום מורכב משני מרחבים, המופיעים זה לעומת זה: החתונה והישיבה.
בחתונה – כלות הרבה וכלה חשובה מכולם; ובישיבה – המון רב המתאסף אל
הישיבה, וראש ישיבה על גביהם. הכלות שרות, מנגנות ורוקדות, ולעומתן
בישיבה לומדים, ורבי נחמן מדייק – לומדים מספרי הנגלה הגדולים מאוד.

התמונה המכוננת את החלום היא הפתח שנפתח בין בית המדרש, הקיים
'בפנים' והעסוק בעצמו ובתורתו הנגלית, לבין המרחב המיוצג על ידי הנשים
המזמרות, הויטאליות והנעות, המגיעות אליו מבחוץ. המפגש הזה, שהוא כמובן
הרה משמעות, מכונן כבוד תורה גדול מאוד, ופליאה עצומה בקרבו של רבי
נחמן. הרושם הוא שלולא כניסת הנשים, היה הוא מונע עצמו מלהיכנס לתוך
הישיבה.

נראה שלא נטעה אם נציע, כפירוש לחלומו של רבי נחמן, את הקריאה
לפתיחת הפתחים בבית המדרש. רק כך יכולה הישיבה הסטטית, המכונסת בתוך

עצמה – להתמלא בכבוד ולקבל אל תוכה את הזמר והניגון, הריקוד והתנועה, הנשיות והחיים.

כאמור לעיל, מנקודה זו נצא לעיון בשני מדרשי חז"ל, המספרים אודות כניסתו של גוי לבית המדרש. כניסה זו, השאלה והתשובה והדיון שבעקבותיהם, יזמנו לנו תובנות מעניינות שייתכן ויעלו בקנה אחד עם הזיווג האפשרי שנוצר עם כניסת הכלה החלומית של הר"ן. יתירה מכך, ייתכן וכניסה נשית זו אל המרחב הגברי (ודוק – בניגוד לתמונת הזוהר, כאן ראש הישיבה הוא בעל הבית בעולם הפנימי) נושאת בחובה מהלך חדש ועמוק יותר.

ג.

המדרש הראשון הינו מתוך ויקרא רבה (פרשה ד), והוא נכרך אל המילים 'נפש כי תחטא'. בתחילתו, המדרש מביא דרשות משל חזקיה ורשב"י אודות הערבות ההדדית של ישראל, אלו לאלו.⁹ על גבי דרשות אלו, מובא הסיפור אודות הגוי ורבי יהושע בן קרחה:

א"ר אלעשא: גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה: כתיב בתורתכם אחרי רבים להטות (שמות כג), אנו מרובים מכם, מפני מה אין אתם משוין עמנו בע"ז?
אמר לו יש לך בנים?
אמר לו הזכרתי צרתי.
אמר לו למה?

⁹ תני חזקיה: שה פזורה ישראל (ירמיה נ), נמשלו ישראל לשה. מה שה הזוה לוקה על ראשו או בא' מאבריו וכל אבריו מרגישיין, כך הן ישראל, אחד מהן חוטא וכולן מרגישיין. האיש אחד יחטא (במדבר טז), תני רשב"י: משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה, נטל אחד מהן מקרח והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו, מה אתה יושב ועושה! אמר להם מה אכפת לכם? לא תחתי אני קודח? אמרו לו, שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה. כך אמר איוב, ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב ט). אמרו לו חבריו כי יוסף על חטאתו פשע בינינו יספוק (איוב לד), אתה מספיק בינינו את עונותיך.

אמר לו הרבה בנינים יש לי, בשעה שהן יושבין על שולחני זה מברך לאלהי פלוני וזה מברך לאלהי פלוני, ואינם עומדים משם עד שמפצעין את מוחין אלו את אלו.
אמר לו ומשוה אתה עמהן?
אמר לו לא.
אמר לו עד שאתה משוה אותנו לך השוה את בניך.
נדחף והלך לו.
כיון שיצא אמרו לו תלמידיו: רבי לזה דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב?

א"ל בעשו כתיב ביה שש נפשות וכתוב בו נפשות הרבה, דכתיב ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו (בראשית לו); וביעקב שבעים נפש וכתוב ביה נפש א', דכתי' ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב וגו' (שמות א); אלא עשו שהוא עובד לאלהות הרבה כתיב ביה נפשות הרבה, אבל יעקב שהוא עובד לאלוה אחד כתיב בו נפש אחת ויהי כל נפש וגו'.

הגוי נכנס אל בית המדרש עם מערך המושגים של העולם שבחוץ, עם הנחות המוצא הדמוקרטייות, המתעלמות מהמחיצות שבין עולמו לבין בית המדרש – אך שאלתו מופיעה כשאלה 'פנים תורנית'. הגוי שואל ומביא פסוק לסיוע, "אחרי רבים להטות".

רבי יהושע בן קרח פותח בסדרת שאלות לגוי (יש לך בנינים? למה? ומשוה את עמהן?). הוא איננו משתף את הגוי בשיח הפנים-בית-מדרשי, אלא עונה לו בשפתו ומתוך עולמו שלו. כך, כשואל ומברר, הוא דוחף את הגוי, לכאורה, אל הסיבוך הפנימי שבדבריו, ומכאן אל דלת בית המדרש, והחוצה. נשים לב שרבי יהושע לא מטריח את עצמו להתמודד עם הפסוק שהביא הגוי כסיוע לדבריו, והוא מתעלם ממנו לחלוטין.

מהו לוז הטיעון של רבי יהושע בן קרח? טענתו כלפי הגוי נראית כדרישה מהגוי לעקביות. רבי יהושע לא חולק על העיקרון של 'אחרי רבים להטות',

ולכאורה אף לא על התביעה הנגזרת ממנו – שגם העם היהודי יקבל את דעת הרוב ויעבוד עבודה זרה. הבעיה היא היישום של התביעה הזו, יישום שהינו בלתי אפשרי אף סביב שולחנו של הגוי. הכשל אם כן הוא במימוש התביעות הצודקות (והמופיעות בתורה...), ופציעת המוח שתהיה מנת חלקן של מי שינסה לעשות כן. זו צרתו של הגוי, שהיא הצרה של העולם ומפלטו של רבי יהושע בן קרחה.

התלמידים מבינים שזו דחיה בקנה רצוף. מבחינתם, כספונים בתוך עולם בית המדרש ושייכים למקום הפנימי, הרי שנימוק מעין זה איננו רלוונטי. לדידם, אם אכן התורה דורשת 'אחרי רבים להטות', מה לנו לוותר על כך בגלל קשיים ומאבקי כח? רבי יהושע עונה להם בשפה השונה מהשפה בה דיבר עם הגוי. הוא לא משוחח עימם, לא שואל, לא מביא אותם לגילוי התשובה בכוחות עצמם, לא מדגים מהחיים שלהם. במקום אלו הוא מצטט פסוקים ומחדש דרשה, שעונה על השאלה ששאל הגוי. דרשתו מדגישה את הפער בין יעקב לעשיו, מצדיקה את ההתייחסות של התורה ליעקב כמיעוט (ואולי כיחיד – נפש), ובאופן שלא מבואר דיו, מניחה את דעתם של התלמידים.

אם נתבונן על האפקט שיצרה כניסתו של הגוי לבית המדרש, הרי שניתן לזהות שלוש תרומות אפשריות לחדירה זו של החוץ פנימה:

1.

החידוש הוא בשאלה. הזווית הייחודית של העומד מבחוץ היא זווית ששואלת שאלות,¹⁰ והשאלות של המתבונן מהחוץ הן שאלות שלא נחשפות לעיניו של המצוי בפנים. בייחוד ניכר הדבר בחשיפת 'אי עקיבות' וסתירות פנימיות. דרכו של עולם היא שהאדם המצוי בתוככי בית מדרשו, וקרוב אצל עצמו, מארגן את החוויה שסביבו באופן שלא יוצרו בה סתירות שכאלו. יהיו האוקימתות כאלו או אחרות, הן תמיד יהיו.

¹⁰ "כאילו היה הנכרי קודם כל זה אשר מציג את השאלה הראשונה... כאילו היה הנכרי ההיות בשאלה... אבל גם זה אשר, בהציגו את השאלה הראשונה מעמיד אותי בשאלה" (ז'ק דרידה, על הכנסת אורחים, עמ' 54).

אל המקום הזה נכנס האחר, שאינו כבול לתפיסות היסוד של העולם הפנימי ולחובה הסמויה שלהם להניח את הדעת, והוא רואה איך רכיבים שונים עומדים בסתירה זה לזה.

ניתן לראות את העוצמה של השאלות ושל היותן נחלתו של המגיע מן החוץ בסיפור אודות רבי יוחנן וריש לקיש.¹¹ לאחר כניסתו הדרמטית של ר"ל לתוככי בית המדרש, תוך ויתור על תפקיד בכיר בעולם הליסטות, משיב אותו רבי יוחנן בדיבורו לעולם ההוא – "לסטאה בלסטיותיה ידע". תגובתו של ר"ל גם היא חזקה – "ומאי אהנת לי, התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי". לא חל כל שינוי. בית המדרש שבפנים זהה לחלוטין (מבחינת יחסי הכוחות והמאבקים הבין אישיים, כך נראה) למגרש המשחקים הליסטאי שבחוץ. רבי יוחנן לא נשאר חייב – וחותר את הפרק הזה באומרו "אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה". כלומר, התמונה שמצטיירת לרבי יוחנן היא שאכן קיים פער בין החוץ לפנים. בתוככי בית המדרש סוככות כנפי השכינה, ואילו בחוץ הרוח והאור, המגל והחרב, סוחפים את הנוכחים כולם, הדיוטות כרבנים. רבי יוחנן לומד אודות האיכות שבכניסת האחר לביהמ"ד דרך רבי אלעזר בן פדת, המובא כתחליף לר"ל שנפטר כתוצאה מויכוח מר זה. אלא שר"א בן פדת מסייע לרבי יוחנן יותר מדי.

אמר: את כבר לקישא? בר לקישא, כי הוה אמינא מילתא –
הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפרקינא ליה עשרין

¹¹ בבא מציעא, דף פד עמוד א: יומא חד הוה קא סחי רבי יוחנן בירדנא, חזייה ריש לקיש ושוור לירדנא אבתריה, אמר ליה: חילך לאורייתא! אמר ליה: שופרך לנשי! אמר ליה: אי הדרת בך – היבנא לך אחותי, דשפירא מינאי. קביל עליה. בעי למיהדר לאתויי מאניה – ולא מצי הדר. אקרייה ואתנייה, ושווייה גברא רבא.
יומא חד הוה מפלגי בי מדרשא: הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה – משעת גמר מלאכתן, ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אומר: משיצחצחון במים. אמר ליה: לסטאה בלסטיותיה ידע! אמר ליה: ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי. אמר ליה: אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה... נח נפשיה דרבי שמעון בן לקיש, והוה קא מצטער רבי יוחנן בתריה טובא.

וארבעה פרוקי, וממילא רווחא שמעתא. ואת אמרת תניא
דמסייע לך, אטו לא ידענא דשפיר קאמינא?¹²

רבי יוחנן מגלה, באיחור האופייני לגיבורים טראגיים, את כוחו של ריש לקיש. כפי שציינו, המבט של האחר הוא המבט השואל ומקשה, ובאופן זה מרווח את השמועה, רווחא דממילא. כשבית המדרש סגור בתוך עצמו, הוא יודע את עצמו ויודע שדבריו שפירים – אך השמועה נטולת רוח, ונטולת רווח, והיא מצומצמת ומכווצת וסטטית.

.2

הגוי מחדש בסופו של דבר דרשה בית מדרשית. הדברים שנאמרים על ידי רבי יהושע בן קרחה לתלמידיו לא נאמרו קודם לשאלה ששאל הגוי. הזרז החיצוני מחייב התפתחות של המרחב הפנימי של בית המדרש, לא רק התלמידים מתעוררים לשאול (לנו מה אתה משיב?), אלא גם הרב מתעורר להשיב להם ולהאיר מחדש את הסוגיה שנידונה בזכותו של האחר.

.3

תשובתו של רבי יהושע לגוי גם היא (ואולי בעיקר היא) מהווה חידוש גדול, שנולד כתוצאה מכניסתו של האחר לתוך עולמו הסגור של ביהמ"ד. התשובה לגוי איננה בדרשות הפסוקים – כי אם בשיח אנושי על ביתו ובניו של הגוי. יתירה מכך – כפי שראינו, הלז שלה הוא הפער שבין ציווי התורה להתנהלות המעשית בעולם, פער המונח בתשתית קיומו של העולם. פער זה הרי הינו שיקוף של הפער בין בית המדרש, לבין העולם שמחוץ לו. מכאן שרבי יהושע בן קרחה עונה לגוי תשובה השומטת את הקרקע מתחת לרגליו הוא. בית המדרש לא יכול להוות

¹² שם. תרגום: וכי אתה כבן לקיש? בן לקיש, כאשר הייתי אומר דבר היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות, והייתי מתרץ לו עשרים וארבע תרוצים, ומתוך כך הייתה ההלכה מתרווחת. ואתה אומר לי, "שנויה ברייתא המסייעת לך", וכי אינני יודע שיפה אמרתי?

המקום שבו ניתנות תשובות לשאלות מעין אלו, מכיוון שבית המדרש איננו המרחב של התשובות. החלופה היא המציאות, העולם, הבית של הגוי.

ניתן להבין את מהלכו של רבי יהושע בן קרחה ככזה המשיב את הגוי אל ביתו שלו, ובכך יוצר השוואה עמוקה בין בית המדרש לביתו של הגוי, השוואה הממסמסת את הפער שבין הפנים והחוץ, והופכת את העולם לעולם בו כל אחד מצוי ב'פנים' כמו זולתו. במצב זה תביעתו של הגוי, שהיהודי יקבל את התנהלות הרוב, נסתרת מאלוהים. כמובן שממבטם של התלמידים (הקשובים רוב קשב לדו שיח הזה...) הרי שהגוי נדחף בקנה רצוף והלך לו, והם מבקשים את התשובה בשפה שלהם, אך אין הכרח להסביר שרבי יהושע לא עומד מאחורי הדברים שאמר לגוי. לא ראינו שרבי יהושע הכריז לפני תלמידיו: "דברים ששמעתם במקרה, קנה רצוף הן, ולא באו אלא לדחוף את הגוי אל מקומו הטבעי". ייתכן ואלמלי התקשו התלמידים לא היה מתכחש לטיעון שאמר לגוי בדבר ביכור העולם על התורה, לפחות בשאלות הנוגעות הלכה למעשה.

דברים דומים ניתן למצוא בסיפור המופיע במשנה במסכת נידה, והעוסקת בכניסה אחרת לחלוטין לביהמ"ד – הגעתה של אישה אחת לבית מדרשו של רבי עקיבא לאחר שראתה כתם.

מעשה באשה אחת שבאת לפני ר"ע.

אמרה לו ראיתי כתם.

אמר לה שמא מכה היתה בך?

אמרה לו הן, וחיייתה.

אמר לה שמא יכולה להגלע ולהוציא דם?

אמרה לו הן.

וטהרה ר"ע.

ראה תלמידיו מסתכלין זה בזה.

אמר להם: מה הדבר קשה בעיניכם? שלא אמרו חכמים
הדבר להחמיר אלא להקל, שנאמר "ואשה כי תהיה זבה דם
יהיה זובה בבשרה", דם ולא כתם.¹³

השוני בין הסיפורים הוא כמובן כפול. הן ב'אחרות' של האישה לעומת אחרותו
של הגוי, והן בסוג השאלה – שאין בה הצבת מראה פרדוקסלית כלפי עולם
התורה, אלא יש בה בקשת היתר למראה אישי.

אך למרות השוני, קווים דומים מאפיינים את הסיפורים. רבי עקיבא משוחח
עם האישה, דו שיח בו הוא שואל והיא עונה. כמו רבי יהושע בן קרחה, שאלותיו
מובילות אותה לנקודה מסוימת, שהיא מגלה בעצמה. מכאן היא יוצאת
(בטהרתה), ונראה שר"ע לא זקוק להצדקת מעשיו.

מבטם של התלמידים (שבשונה מבית מדרשו של רבי יהושע, לא מדברים
אלא רק תמהים בעיניהם) מעורר את רבי עקיבא להסביר את מה שעשה. כך הוא
מחדש את הדרשה "שנאמר... דם ולא כתם" – דרשה שנראה שכל תכליתה היא
לדברר את הפעולה האנושית של ר"ע בשפתם הבית-מדרשית של התלמידים,
השרויים בעולמם הפנימי.

ד.

כניסת גוי מפורסמת יותר היא כניסתו של הגוי לבית מדרשו של ריב"ז, המופיעה
במקורות שונים. הקדום שבהם הוא הפסיקתא דרב כהנא לפרשת פרה:

גוי אחד שאל את רבן יוחנן בן זכיי.
אמר ליה: אילין מיליא דאתון עבדין נראין כמן כשפים.
מביאין פרה, ושוחטין אותה ושורפין אותה וכותשין אותה
ונוטלין את אפרה, ואחד מכם מטמא למת, ומזין עליו שתים
שלש טיפים ואומרין לו טהרתה.

¹³ נידה, פרק ח משנה ג.

אמר לו לא נכנסה רוח תזזית באותו האיש מימיו?
אמר לו לאו.

אמר לו ולא ראיתה אחר שנכנסה בו רוח תזזית?
אמר לו הין.

אמר לו ומה אתם עושין?

אמר לו מביאין עיקרין, ומעשנין תחתיו ומרבצים עליה מים,
והיא בורחת.

אמר לו ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר! כך הרוח הזה רוח
טומאה היא.

דכתיב וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה וג' (זכריה יג, ב).
וכיון שיצא אמרו לו תלמידיו: ר' לזה דחיתה בקנה, לנו מה
אתה משיב?

אמר להם: חייכם לא המת מטמא ולא המים מטהרים אלא
גזירתו של הקדוש ברוך הוא הוא. אמר הקדוש ברוך הוא,
חוקה חקקתי גזירה גזרתי ואין אתה רשאי לעבור על גזירתי
זאת חוקת התורה (במדבר יט, ב).

המכנה המשותף לסיפור זה ולסיפור הקודם אודות רבי יהושע בן קרחה ברור.
הגוי הנכנס שואל שאלה אודות ההתנהגות היהודית – שנסתרת על פי חוקי
התורה עצמה. התורה שמצווה על פרה אדומה היא היא האוסרת את הכישוף. גם
ריב"ז, כמו ריב"ק, מעמיד את הגוי במקומו בעזרת שאלות מנחות, הלקוחות
מתוך עולמו וחיינו, ומביאות אותו לומר בפיו את התשובה הנכונה. בדומה
לתלמידי ריב"ק, גם תלמידי ריב"ז מזהים את התשובה לגוי כדחייה בקנה. גם הם
מחפשים תשובה יאה להם, שבדומה לסיפור ההוא, גם כאן היא תשובה הנסמכת
על דרשה חדשה של פסוקי התורה.

אם נשוב לניתוחנו מלעיל, הרי שנוכל לזהות גם כאן את המשמעות שבדו-
שיח שמנהל ריב"ז עם הגוי ואת זו של הרב-שיח שהוא מנהל עם התלמידים. מול
הגוי עונה ריב"ז תשובה מוזרה במקצת – אין הכי נמי, אנחנו עושים כשפים, וגם
אתם. ואם יקשה הגוי וישאל – והרי התורה אסרה זאת? תשובת ריב"ז, כפי
שהייתה גם תשובת ריב"ק לעיל, תהיה בהירה – אכן יש פער בין הציווי, בין בית

המדרש, העולם התאורטי, העולם ש'בפנים', לבין העולם המציאותי, הפרקטיקה הרווחת, המרחב של החיים והמציאות שבחוץ.

באופן לא מפתיע, התלמידים המצויים בתוך בית המדרש, זוקפים גבה ומתייחסים לתשובה זו כדחייה בקנה. הרי לא באמת ייתכן לומר שאנו עוסקים בכשפים... בתשובתו עונה להם ריב"ז תשובה המתאימה להם, ולעולמו של בית המדרש. חוקה חקקתי – ואין אתם רשאים לעבור עליה. זוהי תשובה ששומטת את הקרקע מתחת לחיפוש המשמעות וההיגיון, והיא מבצרת את הקיום ההלכתי על ציוויו של האל. תשובה זו מחזירה את בית המדרש להומאוסטזיס,¹⁴ לאיזון שהופר עם חדירת הגוי ושאלתו, ולשקט התעשייתי שנולד מהקבלה הנכנעת של חוקי וגזרות האל יתברך, חוקת התורה.

כפי שראינו בפרק הקודם, הרי ששלושה חידושים מביא איתו ה'אחר' החיצוני גם כאן – את השאלה והלגיטימיות שלה, את החידוש הפנים-בית-מדרשי ביחס אליה, ואת התשובה האנושית וה'אחרת' של הרב לגוי.

ה.

התייחסנו לסיפורו של הלל הזקן על גג בית המדרש בתחילת דברינו. ניתן לזהות בסיפור כפי שהוא מופיע ביומא היבטים המשיקים לקריאה שהוצעה במדרשים לעיל.

אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר
בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו
לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר,

¹⁴ הומיאוסטזיס, או מצב איזון (נקרא גם הומאוסטזיס ובאנגלית: Homeostasis), הוא תהליך ביולוגי שבו גוף חי שומר על יציבותו הפנימית כשהוא מתבדל מהסביבה החיצונית למרות השפעות חיצוניות, ובאמצעות שינוי חומרים חיצוניים שמסתפחים אליו. יציבות פנימית זו דרושה בכל אספקט הקשור לחיים. ליצור החי דרוש חום קבוע, רמת מלח ומים קבועה, רמת חומציות קבועה, רמה קבועה של אנרגיה שאגורה בו (באדם – לא להגיע לאכילת יתר ולא לרעב קיצוני, למשל), רמה קבועה של אותות עצביים שמקורם בגרייה חושית ועוד. רעיון ההומיאוסטזיס מרכזי גם בענפי הפסיכולוגיה הקשורים לביולוגיה ולפיזיקה ובאלה הקשורים לתודעה (וויקפדיה).

ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.¹⁵

הגמרא מציינת שהדברים שעבורם עלה הלל ונתלה וישב על פי ארובה היו "דברי אלקים חיים מפי שמעיה ואבטליון". הנוכחות של בית המדרש של שמעיה ואבטליון, בעצמם גרים שעשו את המעבר החד מן החוץ פנימה, היא נוכחות של 'דברי אלקים חיים'. יש חיים, אך הם בדבריו של האלקי בלבד. כשהם מתבוננים בהלל שבארובה (אחרי שבאיחור רב הם שמים לב למתרחש בחוץ – ולכך שלא זורחת השמש¹⁶), רק אז הם שמים לב לדמות האדם – "הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה". אל מול דברי האלוקים החיים, הרי שההלל הבבלי מציב אלטרנטיבה המגיעה מחוץ לבית המדרש, ואף מחוץ לארץ ישראל, אלטרנטיבה של דמות אדם, אלטרנטיבה אנושית.

אמנם רב המרחק בין הלל לבין הגויים, ולעומת הגויים שנדחו בקנה, הרי שההלל מוכנס פנימה, אל האש החמה של התורה. אך בכל זאת, קווים עדינים מקבילים בין ה'אחרים' באשר הם; קווים של סימני שאלה, אנושיות וחיים

¹⁵ יומא, דף לה עמוד ב.

¹⁶ שמעתי, ואיני זוכר בשם מי, שתמיהתם "שמא יום המעונן הוא", כשהמדובר הוא בתקופת טבת, מוכיחה כאלף עדים את ניתוקם מן המתרחש מחוץ לכותלי בית המדרש. מה עוד שהסיפור מתרחש בערב שבת – זמן ביתי לכל הדעות, ואילו הם (לכאורה) עסוקים בלימוד כל הלילה.

מלאים;¹⁷ קווים שלא מאפיינים את המתרחש בתוך בית המדרש – שבו, כדברי רבי נחמן, ספרי תורה גדולים.

הכניסה הזו לבית המדרש, על אף (ואולי מפני) שהיא מפירה את האיזון וסודקת את החומה והגדר, הרי שהיא מעוררת ומפרה. היא מרככת את הקשיחות המאפיינת בית המדרש באשר הוא, לאור היותו מרחב מוגן ומתוחם.

ואולי זו קריאה אפשרית ואחרת של הדחייה בקנה – לא רק כמשענת רצוזה שאין בה ממש, אלא קנה שהאדם צריך להיות רך כמותו, כזה שזכה שכותבים בו ספרי תורה, תפילין ומזוזות.¹⁸

¹⁷ ומתאימים הדברים לדבריו של הלל שהיה הולך לבית המרחץ ולבית הכסא: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו להיכן אתה הולך? לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל? לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן, בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל? לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל? לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן, בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן – מה אם אוקיינות העומדות בפלטיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המלכות מעלה לו סלירא בכל שנה ושנה, ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות, אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו') על אחת כמה וכמה" (אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק ל).

¹⁸ תענית, דף כ עמ' א-ב.